

N. Lettinck, J. J. van Moolenbroek, ed., *In de schaduw van de eeuwigheid. Tien studies over religie en samenleving in laatmiddeleeuws Nederland aangeboden aan prof. dr. A. H. Bredero* (Utrecht: Hes Uitgevers, 1986, 319 blz., f52,50, ISBN 90 6194 116 4).

Ruim tien jaar hoogleraarschap aan de VU worden door deze bundel opstellen van tien medewerkers en leerlingen gecelebreerd ter intentie van hun scheidende meester. In de wat zwaarwichtig luidende titel klinkt het gedachtengoed van Bredero mee, de in de bundel getoonde vaardigheid mag tot tevredenheid stemmen en de behandelde onderwerpen geven weer, dat Bredero's hoogleraarschap niet ongemerkt is gepasseerd. Het geheel is een fraai uitgegeven boekwerk geworden, dat menigeen iets naar gading zal bieden. Een adequate beoordeling van elke bijdrage is in kort bestek niet mogelijk, maar in volgorde genoemd kan wel elk artikel even van commentaar worden voorzien. 'Ter inleiding' verklaart de redactie de titel en verantwoordt zij die noemer der artikelen. De bijdrage van J. Davids over de 'geschiedenisvisie' in Jan van Boendales lekenspiegel (11-27) kon mij niet overtuigen, vooral vanwege het weinig verrassend karakter in relatie tot de 'verheven' vragen. De bijdrage van J. A. Mol, 'Friezen en het hiernamaals. Zieleheilsbeschikkingen ten gunste van kerken, kloosters en armen in testamenten uit Friesland, 1400-1580' (28-64) kon mij mét de bijdrage van G. Verhoeven (zie hierna) het meest van alle bekoren: jonge onderzoekers op hun best! Wel had Mol even duidelijker kunnen aangeven te beseffen, dat zijn materiaal statistisch gesproken (het totaal aantal bestudeerde testamenten is slechts 217) geen vaste basis vormt voor kwantitatieve analyses, waarbij bovendien het verschil in aantal tussen het vijftiende- (55) en zestiende-eeuws (162) materiaal temeer tot voorzichtigheid noopt. De analyse door E. J. G. Lips van het *Sterfboek of die conste van sterven* (1488) levert een keurige illustratie op van de vrij algemeen bekende visie op de *ars moriendi* (65-86). Mevrouw C. M. Stutvoet-Joanknecht komt op ietwat moeizame wijze tot de conclusie, dat het weglaten van een paar exemplen uit de Nederlandse editie van Cantimpré's *Biënboek* wijst op een zeker teken van begrip voor het jodendom in Nederland in (het laatste kwart van) de vijftiende eeuw (87-108). Wat J. J. van Moolenbroek precies voor ogen heeft gestaan bij zijn beschouwingen over 'Seksuele onthouding als norm en waarde in laatmiddeleeuws Nederland' (109-133) is mij niet geheel duidelijk geworden; het zijn dan ook 'verkenningen in officiële en niet-officiële cultuur', wat dat ook moge zijn. Evenmin overtuigend is mijns inziens de bijdrage van C. G. van Leeuwen, 'Opvattingen omtrent ziektes en zieken in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen', waarmee de auteur 'een eerste aanzet' bedoelt te geven. P. A. J. S. Berbéé heeft heel wat ruimte nodig om uit te leggen dat het volgens hem zinvol is onderscheid te maken tussen de begrippen 'bedevaart' en 'pelgrimstocht' (pelgrimage) en daaraan gekoppeld de 'handelingreeks in de tijd' van de pelgrim schematisch te ordenen, waarmee een 'nieuw licht' wordt geworpen op de 'traditionele bedevaartpraktijk' (167-199). Van geheel andere orde is de bijdrage van G. Verhoeven, 'De cultus van het heilig Hout te Dordrecht: het ontstaan van een bedevaart in de late middeleeuwen', waarin werkelijk iets nieuws wordt verteld. Dat zal in de toekomst zeker ook gelden voor de onderzoeksresultaten van P. Hagemeyer en E. M. F. Koch, die in deze bundel een eerste, maar veelbelovend, tipje oplichten van de sluier rond hun interessante onderzoek. Hagemeyer geeft met haar bijdrage 'Devote vrouwen in Holland omstreeks 1400' (224-241) aan dat van haar zo geen oplossingen dan toch zeker wel een beduidende bijdrage daartoe over problemen rond vrouwendevoties in de late middeleeuwen te verwachten zijn en Koch laat in haar opstel 'Kloosterintrede, huwelijk en familiefortuin ...' (242-257) zien

hoe nauw het materiële en spirituele met elkaar konden zijn verweven en hoe moeilijk het is te beoordelen of het een dan wel het ander bij kloosterintrede (en dan zowel bij de vrouw als haar familie) de doorslag gaf bij gemaakte keuzen. Na de noten bij de diverse bijdragen en de lijst afbeeldingen wordt de bundel afgesloten met een lijst van publikaties van professor Bredero (115 nummers inclusief boekbesprekingen) en de lijst van intekenaren. Het is hoopelijk duidelijk: Bredero is een rijke tiende geschonken.

J. van Herwaarden

Y. G. Vermeulen, *Tot profijt en genoegten, Motiveringen voor de produktie van Nederlandstalige gedrukte teksten, 1477-1540* (Dissertatie Amsterdam 1986; Groningen: Wolters-Noordhoff/Forsten, 1986, x + 307 blz., f55,-, ISBN 90 6243 059 7).

Middelneerlandici worden meer en meer mediëvisten. In de vorige eeuw, de tijd van de grote middelnederlandse tekstedities, waren ze dat op een bepaalde manier ook; nu stellen ze hun werk op een andere wijze in dienst van de geschiedwetenschap. Het gaat nu om de sociale functie van teksten met een verhalend karakter. Deze belangstelling uitte zich de laatste jaren vooral aan de universiteiten van Utrecht, Leiden, Amsterdam. Het hier te bespreken boek is een dissertatie die aan de Universiteit van Amsterdam werd verdedigd; promotor was H. Pleij, die zelf bijdroeg aan genoemd onderzoek naar het sociaal functioneren van teksten met zijn proefschrift over *Het gilde van de Blauwe Schuit* (1979). De bespreking daarvan in dit tijdschrift (1981, 363-364) bevatte lof voor 'het streven wat buitenshuis rond te kijken', maar ook kritiek op het historisch voorstellingsvermogen, op stijl en accuratesse van de auteur. Vermeulens boek wekt dezelfde reacties op. Ook dit werk heeft iets verfrissends omdat het verschillende soorten onderzoek combineert en omdat het niet al te onbelangrijke vragen stelt; maar ook hier vallen slordigheden op, een onverzorgde stijl, en het pomen van stellingen waarmee een 'gewoon' historicus voorzichtiger zou zijn; die zou niet spreken over 'het kwetsbare gevoelsleven van de middeleeuwer' (262), en betwijfelen of men voor de incunabeltijd wel kan zeggen dat '... de Latijnse teksten zich tot een principieel ander publiek richtten dan de Nederlandse' (deze zaak is ingewikkeld, kan zó niet afgedaan worden). En als Vermeulen in zijn *summary* stelt: '... in the 15th century the invention of the printing press brought about a *revolution* in the *distribution of texts*' (265, cursief B.E.) — dan spreekt hij zichzelf tegen, want eerder (19-20) verkondigde hij, in het kader van kritiek op E. Eisensteins *The Printing Press as an Agent of Change*, de 'evolutionaire' gedachtengang.

Iets wat men de auteur niet aan mag rekenen, maar wat ik hier bij uitzondering wèl zeg, is dat de uitgever (geen kleintje!) dit boek wel heel weinig 'genoechlijke' presenteert: dit is echt een te bleke en (in de noten) te kleine letter. Zo drijft men een auteur nog in de armen van zijn eigen tekstverwerker. Tenslotte nog: wat bevat deze Bibliografie? Geen lijst van geciteerde, maar naar het lijkt ook niet van gebruikte werken. Lijst van boeken die men eventueel met het onderwerp in verband kan brengen?

Maar nu de inhoud. Die bestaat uit 'motiveringen zoals die door producenten in de gedrukte werken worden vermeld, het constitueren van tekstgroepen aan de hand van die motiveringen en het bepalen van de betekenis van die motiveringen' (21). Dit komt neer op een onderzoek van vorm en inhoud van het 'voorwerk' in de Nederlandse boekproductie vanaf